

Наталія Білоус

КИЇВСЬКИЙ МАГІСТРАТ XVI — ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.: ОРГАНІЗАЦІЯ ТА СТРУКТУРА ВЛАДИ

Структура та склад Київського магістрату

Після надання магдебурзького права Києву 1498 р.¹, в місті поступово формувалися органи міського самоврядування, що склалися з виборних урядників, наділених в основному адміністративними функціями. Перша документальна згадка про їх існування міститься в листі великого князя литовського Олександра від 14.05.1499 р., виданому «...войту места Киевского, бурмистромъ и радцомъ и всимъ мещаномъ»². І хоча цей, а також наступні листи та привілеї початку XVI ст. фіксують лише відомості про існування таких урядників у Києві в цей період, ці дані певною мірою свідчать про наявність початкових організацій-

них форм міського самоуправління. На чолі новоутвореного міського уряду стояв вїйт, посада якого була запроваджена ще до надання Києву магдебурзького права. Влада вїйта поширювалася тільки на міське населення Києво-Подолу, що перебувало під магдебурзькою юрисдикцією³.

Через брак відповідних даних чітко визначити структуру міського уряду за першу половину XVI ст. неможливо. Відомо, що він очолювався вїйтом, складався з бурмистрів, радців загальною чисельністю 8–12 осіб. Всі київські міські урядники цього періоду згадуються у джерелах як «люди добрыє и мещанє киевские» (1544, 1545, 1548 рр.)⁴, «люди добрыє и тому добре сведоми» (1545, 1547, 1549 рр.)⁵, а з кінця XVI ст. — як

¹ Рік надання магдебурзького права Києву встановлено на основі порівняльного аналізу привілеїв на магдебурзьке право Дорогичину (4.10.1498), Полоцьку (4.10.1498), Мінську (14.03.1499) та інших грамот містам Великого князівства Литовського кінця XV ст. Хоча привілеїв на магдебурзьке право, виданий великим князем литовським Олександром Києву, не зберігся, відомості про його існування зафіксовані у пізніших документах: листі від 14.05.1499 р. та привілеї на «повне» магдебурзьке право від 29.03.1514 р. Про початки київської магдебургії див.: Круглова Т. А. О времени пожалования Киеву магдебургского права // Государство и общество. История. Экономика. Политика. Право. — Москва, 1992. — № 2. — С. 100–115; Ї ж. О датировке жалованной грамоты киевским мещанам (из Литовской Метрики) // Архив русской истории. — Вып. 3. — Москва, 1993. — С. 125–144; Ї ж. Магдебургское право в Киеве: поиск точки отсчета. — Киев, 1999; Русина О. До проблеми початків київської магдебургії // Самоврядування в Києві: історія та сучасність. — С. 88–100.

² Акты, относящиеся к истории Западной России. — СПб., 1846. — Т. 1. — № 170. — С. 194–195.

³ Докладніше про вїйтів та їхню владу в місті див.: Білоус Н. О. Київські вїйти XVI — першої половини XVII ст. // Київська старовина. — Київ, 2002. — № 3. — С. 32–51; Привілеї на київське вїйтівство XVI — першої половини XVII ст. // Архіви України. — Київ, 2002. — № 1–3. — С. 112–124.

⁴ РДАДА. — Ф. 1473, оп. 1, спр. 21, 70, 986, 987.

⁵ Там само. — Спр. 175, 178, 982.

«славетні», «славутні». Така титулатура однозначно вказувала на причетність цих осіб до числа міських урядників⁶.

Про функціонування двох колегій в Київському міському уряді — ради і лави — свідчать джерела останньої третини XVI ст. В муніципальному устрої пізнього середньовіччя *рада* виступала як найвищий орган міського самоврядування. Управляючи міським майном, вона була водночас і виконавчим органом міського самоврядування, і репрезентантом міста у його відносинах з державними органами — це мало місце в усіх королівських містах Речі Посполитої. До компетенції цієї колегії входив розгляд справ по цивільних позовах: майнових суперечках міщан, суперечках про спадщину, дрібних злочинах, нагляд за дотриманням правил торгівлі, сплатою податків та благоустроєм міста, відання обліком міських прибутків та видатків. Для позначення урядників цієї колегії в місцевих документах вживалися такі терміни: «райца», «радца», «радский». Від часу свого виникнення в Києві рада пройшла кілька етапів у своєму розвитку: від малочисельної колегії, яка утворилася наприкінці XV ст. при вїтї, до впливового у місті адміністративного органу, наділеного владними повноваженнями і очолюваного бурмістром в останній третині XVI ст.

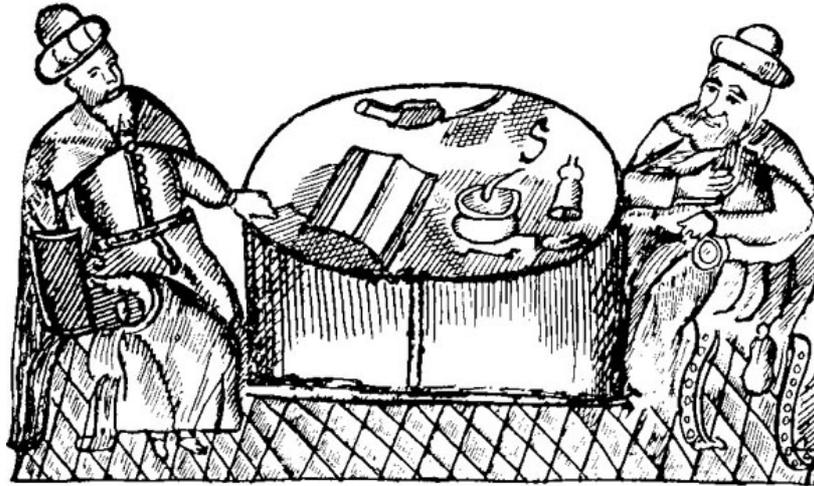
До компетенції колегії лавників або *лави*, очолюваної вїтом, входив розгляд, перш за все, кримінальних справ: вбивств, розбоїв, грабунків, крадіжок і

т. д. Про первинну організацію лави в Києві та її стосунки з вїтом немає жодних відомостей, оскільки відповідні книги міського архіву загинули ще в середині XVII ст. Перші документальні згадки про київських лавників припадають лише на початок 70-х рр. XVI ст. В актах з міських книг останньої третини XVI — першої половини XVII ст. для позначення урядників цієї колегії вживалися терміни «лавники», «лавниці», «присяжники», «присежники», а самої колегії — «лава», «лавица». Участь у судових засіданнях була основним їхнім обов'язком. Вони допомагали судді готувати текст вироку, брали участь у допитах обвинувачених, огляді місця події, скоєння злочину, були присутні при виконанні вироку⁷. Крім судової влади ці урядники мали право засвідчувати приватно-правові акти, ділити майно померлих міщан, вводити у володіння нерухомістю в місті в межах магдебурзької юрисдикції. За виконання своїх обов'язків вони отримували відсотки від сплачуваних судових штрафів і податків.

В кінці XVI ст. рада і лава склали єдиний орган — *магістрат* (від лат. *magistratus*), і засідання двох колегій відбувалися разом. Про їх спільне засідання свідчать виписи з київських ратушних книг кінця XVI — початку XVII ст., що починаються із запису про зазначення терміну і місця засідання, переліку урядників, обраних на уряди: «Ставши перед судом дисейшимъ, суполне осельм лавы вряду его королевское млсти Киевского

⁶ «Така титулатура означала назагал осіб, що займали в місті чільні посади. Заперечити цьому неможливо, оскільки властива феодалізові станова структура суспільства, висловлювалася окресленою термінологією. За допомогою останньої можна досліджувати в міру явища, характерні саме для XVI–XVII ст.» — Dworzaczek W. Przenikanie szlachty do stanu mieszczańskiego w Wielkopolsce w XVI i XVII w. // *Przegląd Historyczny*. — 1956. — Nr 4. — S. 683; Gierszewski St. Obywatele miast Polski przedrozbirowej. — Warszawa, 1973. — S. 88–89.

⁷ Groicki B. Porządek sądów i spraw mieyskich prawa maydeburskiego w Koronie Polskiej. Kraków, 1630 / Wydał K. Koranuj. — Warszawa, 1953. — S. 37–38; Білостоцький С. Посадові особи вїтївсько-лавничого суду та їх процесуальний статус в XVI–XVIII ст. // Львів: місто — суспільство — культура. — Т. 3. — Львів, 1999. — С. 163.

Рада магістрату. Фрагмент

места, войтомъ шляхетним паном Федором Черевчыєм, славетными бурмистромъ Хотяном Павловичом Балькою, радцами Микитою Лавреновичом, Василемъ Золотушкою, лавники и присежники...» (1579)⁸; «Перед нами Матфеєм Мачохою на местцу пана Ивана Євсевича, войта киевского будучимъ, а Стефаном Кривковичом, бурмистромъ рочнымъ, и перед *райцами и лавниками, лавицою зуполна заселою* в ратушу его кор. мл. Киевском...» (1629)⁹. Як бачимо, в Київському міському уряді змішувалися компетенції лавничого і радецького судів, що було однією з характерних особливостей його організації.

Відомо, що в останній третині XVI — першій половині XVII ст. в польських містах до складу діючого уряду входили чотири радці «правлячі» (*лат. consules raesidentes, пол. urzędujący, siedzący*), тобто бурмистри і т. зв. радці «старі» (*лат. consules antiqui*), тобто бурмистри з попередніх років. Уряд радців вважався пожиттевим. Радці старі мали тільки

дорадчий голос. Правлячі обиралися щорік і кожний з них щокварталу виконував функції бурмистра¹⁰. В Києві структура та порядок організації міського уряду суттєво відрізнялися від польських міст. Київський магістрат, складався з 12–18-ти виборних урядників. У повному складі цей уряд не міг займатися поточними адміністративно-господарськими справами. Через це була організована нова постійно діюча інституція — «Нова рада». Час її виникнення невідомий (у Вільно — це 1536 р.). Починає вона згадуватися у джерелах лише з 70-х рр. XVI ст. Щорік обиралися члени міського уряду — правлячі «урядники рочні» або «сегорочні»: бурмистр «роковий» або «рочний», 2–3 радці і стільки ж лавників. На час відсутності у місті «рокового» бурмистра його заступав старший радця. Решта урядників — 5 бурмистрів, 3 радці, 2 лавники називалися «урядниками тогорочними», більшість яких залишалися на своїх посадах пожиттєво, були наділені деякими владними повноважен-

⁸ РДАДА. — Ф. 1473, оп. 1, спр. 973.

⁹ РДАДА. — Ф. 1473, оп. 1, спр. 656.

¹⁰ Froehlichowa Zofia. Z dziejów organizacji władz miejskich m. Lublina do końca XVII wieku // Pamiętnik Lubelski. — T. 1. — Lublin, 1930. — S. 32–33.

нями, могли брати участь у засіданнях ради, засвідчувати своїми підписами документи на прохання міщан. На відміну від польських міст, де діючі або правлячі бурмистри після закінчення терміну перебування на уряді вважалися «радцями Старої ради», в Києві за цими урядниками закріплювався довічно («доживотно») титул «бурмистрів Старої ради» з правом дорадчого голосу, як це мало місце в деяких містах Великого князівства Литовського. Бурмистри «Старої ради» нерідко ставали лентвітами, тобто заступали вїтів, коли ті залишали місто на певний час.

«Згідно з нормами магдебурзького права лава, як судовий орган, мала бути відокремлена від міського уряду, оскільки вона була установою, яка існувала при вїті. Однак, певний зв'язок між лавою і радою існував і носив характер підпорядкованості лави раді. Ця підпорядкованість проявлялася в тому, що лава з'являлася на засідання ради тільки у тому випадку, коли остання її запрошувала», — вважав відомий білоруський дослідник В. Дружчиць¹¹. Така особливість організації міського уряду була характерна для Вільно, за взірцем якого отримав магдебурзьке право Київ, і який, звісно, певною мірою запозичив і деякі риси його організації. Дані щодо чисельності лави в Києві до кінця XVI ст. повністю відсутні. Відомо, що міста, які користувалися німецьким правом, мали кілька лавників, в залежності від своєї величини. Так, у Магдебурзі, Кракові, Вроцлаві їх завжди було 11, в малих містах — від трьох до семи. В кінці XVI — першій половині XVII ст. в Києві обирали 5 лавників, серед яких існувала певна ієрархія: першенством вирізнявся

старший лавник, який з часом міг бути обраний радцею; йому підпорядковувалися другий і третій лавники, четвертий носив назву молодшого лавника і також відігравав визначену роль у ході вїтівсько-лавничого суду.

При вирішенні нагальних питань, надзвичайних обставин або в разі необхідності збирався не тільки весь діючий уряд, а й попередній разом з представниками від міської громади: «Постановившиє в ратуши перед судом дисейшим войтом єго королевской млсти Киевского шляхетнымъ паном Федором Черевчеєм, бурмистром славутним паном Яцкомъ Баликою, опатръными райцами, лавники и присежники рады того места суполне осялоє Старое рады — бурмистръ того року прошлого будучи славутни пан Василей Ходыка, их млсть панове обыватели места того Старая и Новая рада, а меновите: пан Онопрей Власович, пан Хоцько, пан Яцко бурмистры дисейшиє Балыки, пан Семен Кунашковичъ, пан Кузьма Івановичъ и иншиє панове старейши, теж посполство...» (1578)¹².

Вибори міських урядників

Каденція виборних міських урядників у Києві тривала один рік. Термін виборів був сталим — припадав на середину або другу половину березня. Вони відбувалися щорік за три тижні до Великодня, про що свідчить, зокрема, один із виписів з київських ратушних книг від 30 березня 1639 р.: «Передо мною Єсифом Ходыкою, войтом, а Арефою Михайловичомъ Поповичомъ на местцу рокового бурмистра пана Федора Сказки будучимъ, и перед райцами, и лавниками *на елскции звыклой дня ны-*

¹¹ Дружчыц Василь. Магістраты у беларуских местах з майдеборскім правом у XV–XVIII ст. // Запіскі аддзелу гуманітарных навук. Кн. 8. Працы клясы гісторіі. — Менск, 1929. — С. 386.

¹² РДАДА. — Ф. 1473, оп. 1, спр. 578.

нешнего на середопосте посту Великого обраными»¹³. Такий термін виборів був традиційним і для ряду значних міст Великого князівства Литовського. Одним із прикладів цього є факт виборів у Бересті, які відбувалися також у цей час, про що свідчить зізнання возного Берестейського повіту у гродському суді про вибори в цьому місті нових урядників до магістрату, які проходили «на середопосной недели посту теперешнего Великого у середу», тобто 8 березня 1589 р., «водлуг обычаю в месте Берестейском звыклого именем и моцю его млти пана войта берестейского елекцею обираные, при бытности бывших старых бурьмистров... и радец... также лавников присяжных»¹⁴. Такий термін виборів урядників у Києві, усталений Київським магістратом, пояснюється тим фактом, що у всіх містах, які мали магдебурзьке право, вибори діючого уряду частіше за все відбувалися у будь-який значимий період церковного року, наприклад, під час Великого посту або в день, що передував важливому релігійному святу¹⁵. Проводити вибори саме в цей період, очевидно, на думку київських міських урядників, видавалося ще й зручним, оскільки вони відбувалися по закінченню сесії Київського земського суду, що тривала з 6 по 20 січня у приміщенні ратуші, всіх різдвяних та інших зимових свят, а також Миколаївського ярмарку, який проходив у Києві другого тижня Великого посту.

Формально новообраний уряд отримав дозвіл від попереднього на право

виконання своїх посадових обов'язків. Так, 1 квітня 1620 р. одразу після виборів «Jego Msc pan Fedor Chodyka, woyt kiiowski, wszyscy panowie Burmistrzowie u wszystkie panowie Raycy, i starszy wszyscy panowie mieszczenie, u wszystkie Rzpta miasta Jkmsci Kiiowa prawa Maydeburskiego za pozwoleniem Starej Rady Pana Artima Konaszkowicza, burmistrza, u collegow iego, panow raycow i ławnikow starych...» зібралися в ратуші для прийняття ухвали¹⁶. Вплив урядників «Старої ради» на вибори нових у Києві був значний, так само як і в польських і литовських містах, де принаймні по двох роках перерви колишні урядники могли заново обиратися до «Нової ради»¹⁷. Так, деякі колишні діючі бурмистри через деякий час повторно були обрані «рочними»: Савостиян Андрійович (1598, 1611), Созон Балака (1614, 1616, 1622), Матвій Мачоха (1610, 1612, 1623), Іван Євсейович (1620, 1627), Федір Сказка (1639, 1646).

Одразу після виборів члени «Старої ради» звітувалися перед новообраними про свою минулорічну діяльність, склали фінансовий звіт, після чого відбувалася церемонія вступу на уряди новообраних осіб, які давали присягу на вірність міській громаді, і вже тоді новий уряд вважався легітимним і діючим. Текст присяги («роти») виборних міських урядників згідно «Порядку міських судів у Короні Польській» був такого змісту:

«Я, N., присягаю Пану Богові всемогутньому і найяснішому панові на-

¹³ ЦДАУК. — Ф. 62, оп. 1, спр. 3. — Арк. 35–36.

¹⁴ Національний історичний архів Білорусі (далі: НІАБ). — Ф. 1705, оп. 1, спр. 1. — Арк. 160–160 зв.; Акты Виленской Археологической комиссии. — Т. 6. — Вильно, 1872. — С. 26–27.

¹⁵ Рогачевский А. Л. Суд небесный и суд земной: памятники магдебургского городского права XIV–XVII вв. и правовые взгляды немецких горожан // Средние века. — Вып. 57. — Москва, 1994. — С. 89–91; Він же. Меч Роланда. Правовые взгляды немецких горожан XIII–XVII вв. — СПб., 1996. — С. 99.

¹⁶ НБУВ. — IP. — ДА/517 Л. — Арк. 221.

¹⁷ Samsonowicz H. Z zagadnień ustrojowych miasta średniowiecznego // Wieki średnie. Medium aevum. Prace ofiarowane Tadeuszowi Manteufflowi w 60 rocznicę urodzin. — Warszawa, 1962. — S. 155.

шому, королеві польському, та всьому посполству нашого міста. Хочу бути вірним і справедливим однаково як багатим, так і убогим, сусідам і гостям чинити і множити, наскільки змію і можу. Таємниць міських словом або вчинком нікому не виказувати. Сварок у місті не допускати, сиріт і вдів, згідно зі своїми можливостями, боронити. І тим не поступлюся через приязнь, страх, дарунки і таке інше. Тож допоможи мені, Пане Боже»¹⁸.

Присягу склали у найбільшій магістратській соборній церкві — Успіння Пресвятої Богородиці Пирогощі, де, вірогідно, проходила і служба після церемонії вступу на уряди новообраних. Така практика присягання в культових спорудах (козцюлах, церквах) при вступі на посади в міському уряді мала місце в багатьох європейських містах, що вказувало на її сакральний характер та важливість для міщанського середовища. Окрім цього присяга ще й мала важливе юридичне, суспільне й психологічне значення: присягаючи, майбутній член міського уряду підвищував тим самим свій суспільний статус і займав певне місце в структурі міської влади завдяки входженню до числа міських посадових осіб¹⁹.

Право на вибори в місті мали тільки міщани — т. зв. «посполство», яке мало стати осілістю у місті і користувалося певними правами в межах магістратської юрисдикції. У питанні щодо виборів претендентів на посади міських урядників, а також у судочинстві міщани мали керуватися нормами магдебурзького права, викладеними у збірнику Б. Гро-

їцького, згідно якого радниками могли бути чоловіки віком від 25 до 90 років, що постійно мешкали в місті, не багаті і не бідні, але середнього достатку, законнонароджені, не зрадники, не лихварі²⁰. На практиці основними критеріями при виборі нових членів магістрату служили: стале проживання у місті, володіння нерухомістю, заможність, приналежність до числа людей з «доброю славою», християнського віросповідання. Про це, зокрема, свідчать виписи з київських ратушних книг, подаючи характеристику тогочасних урядників: «...Судь наш тоє оповедане... и теж добровольного сознания преречоных... людей зацных, веры годныхъ и добре у том краю места Киевского осялых...» прийняв²¹. Важливу роль під час виборів відігравав також особистий авторитет²².

Київські радники кооптувалися в основному з числа купців, які належали до «посполства». Поповнення складу колегії лавників у місті відбувалося переважно з числа цехових майстрів магдебурзької юрисдикції, їхня каденція тривала один рік. А, наприклад, у Магдебурзі, Львові лавники обиралися на довічний термін, що відповідало нормам магдебурзького права. Вибори лавників відбувалися в той же день, що і радників. Члени цієї судової колегії обиралися міською радою, яка, в свою чергу, також поповнювалася з числа лавників. Така практика мала місце в деяких містах Польщі, де ще 1508 р. великий князь литовський і король польський Сигізмунд I видав особливий привілей, яким наказав аби радців обирали виключно

¹⁸ Переклад з польської за вид.: Groicki B. Porządek sądów i spraw mieyskich prawa Maydeburskiego w Koronie Polskiej... — Warszawa, 1953. — S. 31.

¹⁹ Рогачевский А. Л. Меч Роланда. Правовые взгляды немецких горожан... — С. 102–104.

²⁰ Groicki B. Porządek sądów i spraw mieyskich prawa Maydeburskiego w Koronie Polskiej. — S. 29.

²¹ РДАДА. — Ф. 1473, оп. 1, спр. 81. — Арк. 5.

²² Samsonowicz H. Kultura prawnicza miast polskich w średniowieczu // *Mente et litteris. O kulturze i społeczeństwie wieków średnich.* — Poznań, 1984. — S. 322.

з-посеред лавників як осіб, котрі, входячи до ради, були вже знайомі з нормами магдебурзького права і міськими справами, вважалися компетентними, досвідченими урядниками²³. Щорік рада підтверджувала повноваження лавників і добирала нових у разі появи вакансій, що з'являлися у випадку смерті лавника або обрання його до складу Ради.

Національний склад

Поліетнічність, строкатість населення «українного» міста наклали свій відбиток на національний склад Київського магістрату, до якого окрім міщан автохтонного місцевого походження — українців, прийшлих литвинів (суч. білорусів) входили й обранці вірменського, татарського, грецького, польського, тюркського, молдавського походження, що мешкали в Києві. Більшість із них на час свого обрання до міського уряду були вже «добре осілими», вихрещеними, тобто такими, що прийняли православ'я. За родом зайнять, в основному, це були купці, які, накопичивши значні статки завдяки зайняттям торгівлею, змогли зробити кар'єру в органах міського управління.

На відміну від двох інших значних українських міст, що користувалися «повним» магдебурзьким правом — Львова²⁴ та Кам'янець-Подільського²⁵, в Києві національні меншини не утворили національні громади. Лише одна з них — вірменська — була досить чисельною в Києві. Її представники були й членами

Київського магістрату. Вірменську дільницю, розташовану на Подолі довкола власної церкви Різдва Богородиці, було поділено навпіл. Якщо, згідно даних ревізії Київського замку 1552 р. приблизно вирахувати загальну чисельність вірменів 230 особами (при загальній чисельності населення міста близько 3600 мешканців), то, за підрахунками Я. Дашкевича, з них користувалося магдебургією приблизно 90²⁶. Серед відомих урядників Київського магістрату вірменського походження можна назвати Василя Хурсевича, радцю, прізвище якого досить часто зустрічається у виписах з київських ратушних книг впродовж 1620–1639 рр., і який неодноразово був посланцем від київських міщан до воєводи Т. Замойського, а також радцю, згодом бурмистра Андроса Гридковича (1573–1598 рр.), радцю Яцька Чарнавського (1626–1637 рр.) та його сина Левона Чарнавського, лавника, а згодом радцю (1627–1648 рр.), «рочних» бурмистрів Левона Семеновича (1644 р.) та Левона Морозовича (1658 р.).

Серед найбільш відомих міських урядників татарського походження були: Яцько Кошкідич (1552–1557 рр.), Андрій Кошколдейович (1575–1579 рр.), Устим Фіц-Кобизевич (1572–1579 рр.), Василь Кобизевич Ходика (1583–1609 рр.), Федір Ходика, київський вїт (1612–1625), та його сини, які також зробили кар'єру в міському самоврядуванні, досягши її найвищої сходинки —

²³ Froehlichowa Zofia. Z dziejów organizacji władz miejskich m. Lublina do końca XVII wieku // Pamiętnik Lubelski. — Т. 1. — Lublin, 1930. — S. 85.

²⁴ Привілеї національних громад міста Львова XIV–XVIII ст. (історико-джерелознавчий огляд). / Упор. М. Капраль. — Львів, 2000.

²⁵ Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu. — Т. 1 / Pod red. Feliksa Kiryka. — Kraków, 2000.

²⁶ Дашкевич Я. Вірменське самоврядування Києва в межах магдебурзького права XV–XVII ст. // Самоврядування в Києві: історія та сучасність. — Київ, 2000. — С. 133–134; Dachkévytch Yaroslav. Les Arméniens à Kiev (de la deuxième moitié du XIII au XVII siècle // Armenian studies études arméniennes in memoriam haig berbérien / Dickran Kouymjian editor. — Lisboa, 1986. — P. 185–214.

посади вйта: Йосиф (1633–1641) і Андрій (1644–1650).

Незначний відсоток у міському уряді склали особи, які мали прізвища та імена грецького походження (Сафон Григоревич, Арефа Попович, Афанас Гапонович, Гапон Левонида та ін.), ще менше — польського (Лук'ян Дулий, Василь та Григорій Комонецькі). Прізвища та імена таких урядників як: Данило Можактин, Тит Дубрава, Лесько Коспа, Матвій Туркнехтович, Окула Бех, Томило Свиниця, а також Черевчеїв, Мантушів, Конашковичів свідчать також про їх німецьке походження. Існує думка про вірогідність молдавського коріння відомої київської міщанської родини Балик²⁷. Не підтверджується документально італійське коріння Себастьяна Андрійовича, київського бурмистра й купця, якого деякі історики вважають «майстром зе Влох», архітектором Себастьяном Браччі²⁸. (Втім, з певністю стверджувати й відносити тих чи інших урядників до певної національної групи, а тим більше робити точні підрахунки, немає підстав, оскільки їхні прізвища та імена не завжди вказували на їхнє походження).

Віросповідання урядників

За релігійною ознакою склад Київського магістрату був майже однорідний. Незважаючи на те, що в привілеях на магдебурзьке право Києву 1514, 1516 рр. та їхніх підтвердженнях наголошувалося

на тому, що вони видавалися міщанам «католицької, грецької та вірменської» релігії, на відміну від західнобілоруських та західноукраїнських міст, де майже половину міського уряду складали католики, в Києві до складу магістрату входили особи переважно православного віросповідання. Лише деякі з урядників вірменського походження зберігали приналежність до своєї церкви. Серед них був Василь Хурсевич, поруч з ім'ям якого окрім його посади інколи зазначалася й національність: «Василий Хурсевич, орменин, райца»²⁹. В усіх тестаменах міських урядників, що дійшли до нашого часу, частина рухомого і нерухомого майна відписувалася православним храмам та монастирям. Задля «увічнення і спокою своєї душі» тестатори прагнули бути похованими саме на їхніх цвинтарях. Такими були й представники вихрещеної родини татарського походження — Ходики: Устим Фіц-Кобизевич, київський бурмистр³⁰, та його племінник Василь Ходика-Креницький заповіли поховати себе на території Києво-Печерського монастиря. Останній розпорядився відписати певну суму грошей «за местцо, за провод, дозволене и сорокоуст» на цей та інші православні монастирі: Межигірський, Микільсько-Пустинний, Михайлівський Золотоверхий³¹.

²⁷ Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVI ст. (Волинь і Центральна Україна). — К., 1993. — С. 241.

²⁸ Київська старовина. — 1882. — № 7. — Т. 3. — С. 100; Антонович В. Б. Киевский летописец 1441–1621 рр. // Сборник летописей, относящихся к истории Юго-Западной Руси. — Киев, 1888. — С. 71–92; Київський літопис першої чверті XVII ст. / Підгот. В. І. Ульяновський, Н. М. Яковенко // Український історичний журнал. — 1989. — № 2. — С. 112; Хижняк З. І. Балики // Києво-Могилянська академія в іменах XVII–XVIII ст. Енциклопедичне видання. — Київ, 2001. — С. 53.

²⁹ НБУВ. — IP. — ДА/517 Л. — Арк. 208; Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией. — Т. 2. — СПб., 1865. — № 48. — С. 74.

³⁰ РДАДА. — Ф. 1473, оп. 1, спр. 177. — Арк. 1–4.

³¹ РДАДА. — Ф. 1473, оп. 1, спр. 646. — Арк. 1–6.

Інші урядники

До складу Київського магістрату також входило кілька урядників, які не були виборними, а призначалися діючим міським урядом і виконували його доручення. Найнижчу ступінь у київському міському уряді займав *підвойський* або *міський слуга*, який призначався вйтом, виконував функції не тільки його слуги, а й усього магістрату. Він був зобов'язаний присягою, яку давав на вірність вйту, радцям, присяжникам і всьому посполству³². На відміну від польських міст, де функції підвойського і міських слуг були розмежовані, а підвойський (*лат. ministerialis, пол. podwojski*) вважався міським урядником або «міським возним», який обирався і радою, і лавою³³, в Києві за наявними джерелами не простежується чіткого розмежування функцій між такими урядниками. Підвойський тут вважався водночас і «слугою меским», «слугою ратушним» або «слугою в'язовим», тобто слугою міського уряду, міг бути водночас і слугою вйта. Таке суміщення функцій пояснюється, очевидно, дефіцитом коштів у міському бюджеті на утримання додаткових окремих урядників. Лише у листі Сигізмунда III 1628 р., де містилася згадка про визначення щорічної сталої «пенсії» київським вйтам, йшлося і про те, що вйти мали з тієї суми утримувати слуг: «woit zas z tey summy słuęę sobie przysięętego chować u onemu płacic ma»³⁴.

Ці урядники були присутні при розгляді конфліктів між міщанами, могли виконувати різні доручення не тільки

вйта, а й «рочного» бурмистра: «...Только жебы панове ремесъники, которыхъ до рады в ратушу панъ войтъ и панъ бурмистръ рочный презъ *подвойского* взывать будетъ, жебы се сходили безъ вымовки...» (1649)³⁵. Важливою їх функцією була присутність в якості свідків при здійсненні акту введення міщан магдебурзької юрисдикції у володіння набутої ними нерухомості у місті: «уряд меский киевский спосродку себе придал двох лавников присяглих славетных Петра Матфеєвича и Ничипора Степановича, а до них *слугу меского подвойского* опатрного Яска Миклушевича для увезаня и поданя того грунту в посесию Єкиму Уласовичу...» (1644)³⁶.

Наявність цих урядників у Київському магістраті зустрічаємо тільки з початку XVII ст. Джерела зафіксували імена деяких з них: Станіслав Борковський, слуга міський присяглий (1587), Васько Жмака, підвойський, слуга міський (1607, 1612), Васько Дубинич (1608), Степан Крупневич (1615, 1622), Яким Юркович (1621), Яцько Нарукевич — «слуга в'язовий» (1637), Ясько Миклушевич — «слуга меский підвойський» (1644), Криско Миколайович — «слуга в'язовий» (1647), Олександр Колида — «слуга вйта», а також «слуга в'язовий» (1649), Мойсій Іванович — «слуга в'язовий присяглий» (1653); міські слуги: Марко Іванович (1653), Матвій (1657), Дмитро (1658), Юсько Комашко (1658). Подальший ріст по службі в міському уряді жодного з цих урядників у джерелах не прослідковується, за винятком, Яцька Нарукевича, який в документі 1649 р. згадується вже як присяглий лавник³⁷.

32 Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa Maydeburskiego w Koronie Polskiej. — S. 54.

33 Góralski Z. Encyklopedia urzędów i godności w dawnej Polsce. — Warszawa, 2000. — S. 114.

34 Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (далі: AGAD). — Metryka Koronna. Sygn. 177, k. 23.

35 НБУВ. — IP. — Ф. 61. — № 1379.

36 НБУВ. — IP. — ДА/517 Л. — Арк. 184–185 зв.

37 AGAD. — Zbiór Aleksandra Czołowskiego. Sygn. 635, k. 32.

До інших міських урядників, праця яких оплачувалася магістратом з міської скарбниці, відносилися: ваговий — наглядач за міськими вагами; нічна сторожа, що слідкувала за порядком у місті, на утримання якої міським населенням сплачувався особливий податок — «сторожовщизна», а також кат («мистр»)³⁸. Функції міських шафарів, тобто урядників, відповідальних за міський скарб, його доходи та видатки виконували окремі радці («месчане киевские скарбовые»), яким магістрат довіряв ключі від міської скарбниці («скрины ратуша Киевского»). Для збирання податків міський уряд визначав поборців з числа радців і лавників, які давали присягу. Так, згідно постанови сеймової конституції, ухваленої у Варшаві 1629 р. для збирання податків від купців і перекупнів, Київським магістратом були призначені, «а через усе посполство места поменених екзакторови обрание» урядники Іван Субота та Філон Шершень, які «автентице юрамент для вибираня тих податков на ратушу киевском виконали»³⁹.

Матеріальне забезпечення та доходи міських урядників

У XVI ст. в Києві, так само як і в більшості міст Речі Посполитої, уряди як радників, так і лавників були почесними (*пол.* honorowymi, zaszczytnymi), що відповідало нормам магдебурзького права. Принаймні, не зафіксовано в джерелах фактів про отримання ними грошової винагороди за свою діяльність у цей період. Хоча урядники не отримували безпосередньо винагороди за виконання своїх посадових обов'язків, втім

вони були звільнені від сплати податків від нерухомого майна і різних видів промислової та торгової діяльності, отримували різні «подарунки» на свята і забезпечувалися провізією.

В першій половині XVII ст. всі міські урядники вже отримували «пенсії» з міської скарбниці. Так, у січні 1625 р. Київський магістрат ухвалив сплачувати бурмистру і старшому радцеві з «міської скрині» щокварталу по 20 золотих, що становило щорік по 80 золотих на особу, і звернувся до короля з відповідним проханням затвердити це рішення. Під цією ухвалою підписалися київський вїйт Федір Ходика, бурмистри Матвій Мачоха, Созон Балика, радці Стефан Кривкович, Григорій Скорина, Пархом Сущик. Сигізмунд III своїм листом від 24 січня 1625 р. затвердив це рішення Київського магістрату: «...takowy plebiscit ustanowiliśmy aby z prowentów miejskich na każdy kwartał Burmistrzowi y Raycy starszemu, procz wojta i drugich sług miejskich, ktorzy zdawna swoje iurgiełta maia z skrzynki miejskiej pospolitej, po dwudziestu złotych polskich iurgiełtu na każdej z nich dochodów i w każdy rok oddawane było...»⁴⁰ 25 лютого 1625 р. цей лист був вписаний до книг Коронної канцелярії⁴¹. Слід зазначити, що таку саму платню отримували «рочні» бурмистри у Вільно згідно наданого їм привілею 1605 р. та підтвердженого у 1640 р., і тільки після звільнення від московської окупації 1661 р. — по 200 злотих⁴².

Наприкінці 1649 р. київські магістратські урядники переглянули дані суми і ухвалили підвищити їх до 75 золотих польських на кожний квартал, що мало б становити по 300 золотих поль-

38 РДАДА. — Ф. 389, оп. I., спр. 563. — Арк. 37 зв.

39 ЦДДАУК. — Ф. 11, оп. 1, спр. 8. — Арк. 112–113.

40 AGAD. — Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 8153.

41 AGAD. — Metryka Koronna. Ks. 172, k. 154 v. — 155.

42 Дружниц Василь. Магістраты у беларуских местах з майдеборским правом... — С. 384–385.

ських на особу, а далі звернулись з відповідним проханням до короля дати їм на це дозвіл. Постанова з нагоди прийняття цього рішення була записана до київських ратушних книг від 4 грудня 1649 р.: «...Абы з доходовъ мейскихъ на каждый росходъ бурмистрови и райци старшому, рочнымъ урядникомъ, чрез войта и других урядниковъ, которие давно ратушний платежъ з скрыни их меской посполитой, то ест з доходовъ скарбу нашего мейского, перший подвишающий платежъ, поневаж болшиє тяжары на врядехъ своихъ застаючи, на тот часъ подымають, по семдесят пят золотыхъ полскихъ платежу кожного з них доходило и в каждый рокъ в суме по триста золотых полских на четыре росходы отдавано было...». При цьому підкреслювалося, що ці особи не мали ніяких інших доходів і жодних прибутків. Листом короля Яна-Казимира від 12 січня 1650 р. затверджувалася дана постанова Київського магістрату⁴³. Привілеєм польського короля Владислава IV від 21 березня 1642 р. п'ятьом радцям і п'ятьом лавникам була призначена платня з міських прибутків по 15 злотих на особу щоквартально, що становило по 60 злотих на кожного з них на рік, або загалом 600 золотих польських щороку: «...niniejszym listem naznaczamy tak, aby kazdy z przerzeczonych dziesięciu osób co rok złotych polskich sześćdziesiąt z pomienionego prowentu miejskiego zupełnie brał i odliczał od starszego burmistrza za quitem ręcznym». Тогочасному київському воєводі Я. Тишкевичу та його наступникам, а

також всім королівським ревізорам, які перевіряли міські рахунки, наказувалося дотримуватися цієї постанови⁴⁴.

Важливим джерелом доходів київських міських урядників, які не вважалися «рочними», а отже не отримували «пенсій» з міської скарбниці і не були зобов'язані до щоденної присутності на уряді, було зайняття торгівлею. Цей вид діяльності був розповсюдженим явищем і являв собою основне джерело доходів більшості урядників у всіх містах Великого князівства Литовського, Речі Посполитої XVI — першої половини XVII ст. Більшість з відомих членів Київського магістрату були купцями, які суміщали управлінські функції із зайняттями торгівлею, що зрештою допомогло багатьом з них розбагатіти і «просунутися» вгору по службі в міському уряді. Серед купців, які приїжджали зі своїми товарами на ярмарки до Львова, Любліна, Красностава були відомі київські міські урядники: Василь, Олександр, Іван та Миколай Черевчеї, Василь Кривкович, Василь та Федір Ходики, Михайло та Микита Пархомовичі, Іван Гаврилович, Данило та Ілля Жолнери, Дионісій Мартианович, Конша та Федір Митковичі, Артем Конашкович⁴⁵. Серед купців, які їздили зі своїми товарами до Московської держави були: Хоцько, Олександр та Созон Балики, Стефан Хмель⁴⁶; до Чернігово-Сіверської землі — Ісай Скорина, Іван Мефидович⁴⁷; міст північного Полісся — Самійло та Себастьян Андрійовичі, Себастьян та Іван Турчиновичі, Карп Бихавський, Давид Кривкович, Іван Євсейович⁴⁸.

⁴³ ЦДДАУК. — Ф. 62, оп. 1, спр. 1. — Арк. 125–127.

⁴⁴ AGAD. — Metryka Koronna. Ks. 187, k. 177–177 v.

⁴⁵ Archiwum Państwowe w Krakowie. — Acta consularia. Sygn. 451, k. 3; Archiwum Państwowe w Lublinie. — Księgi miejskie lubelskie. Sygn. 17, k. 750; 23, k. 327; 190, k. 89; ЦДДАУК. — Ф. 25, оп. 1, спр. 17. — Арк. 383 зв.–384 зв.; спр. 19. — Арк. 104 зв.–107 та ін.

⁴⁶ Киевская старина. — Киев, 1882. — № 7. — Т. 3. — С. 100–101.

⁴⁷ НБУВ. — IP. — ДА/517 Л. — Арк. 167, 242 зв.

⁴⁸ НГАБ. — Ф. 1817, оп. 1, спр. 2. — Арк. 523, 563; спр. 5. — Арк. 312; спр. 6. — Арк. 2 зв.; спр. 7. — Арк. 237 зв.

Магістратські урядники також отримували доходи від володіння нерухомістю, здаючи її в оренду або самі виступали орендарями сіножатей, пасовиськ, угодів і т. п. Одним із прикладів того є «протестація», занесена до житомирської гродської книги 2 грудня 1618 р., від магістратських урядників Івана Євсейовича, Федора Хилковича, Макара Скочка на братів Федора, Андрія, Матвія, Германа та Максима Трипольських, які, підписавши з магістратом контракт про оренду ним угодів біля містечка Трипілля терміном з 1616 по 1619 р., порушили його умови, чим завдали збитків скаржникам на 300 кіп гр. лит.⁴⁹ Орендарем Півського та Білоберезького угодів на р. Дніпро, що належали Київському магістрату, впродовж 30-х рр. був Кирило Авдійович Пінчукович, радця, а згодом — бурмистр Київського магістрату⁵⁰.

Прибутковим видом діяльності була оренда збору різних видів податків: «капщизни», «обвістки», «помирного», мита та ін., котрі віддавали на відкуп, як правило, євреям, які, за звичай, вдавалися до різних зловживань. 1552 р. київському міщанинові Черевчею⁵¹ було продано на рік за 100 кіп гр. лит. «капщизна отъ меду и от горельки, и отъ купцов мыто, обѣстьки, и подужъчизна, и помирное, и воскобоиня», що збиралися щорік в Чорнобильському замку⁵². Тривалий час в Київському воєводстві орен-

дарем мита був бурмистр Созон Балика, який 1618 р. за сприяння київського воєводи С. Жолкевського перебрав на себе цю функцію у євреїв-орендарів⁵³. Право на збір мита в Київському воєводстві бурмистру було підтверджено наступним воєводою — Т. Замойським. Згідно його розпорядження від 25 червня 1619 р. С. Балика чотири рази на рік мав віддавати намісникові воєводи у Києві Павлові Пачинському 300 золотих польських із зібраних коштів: 25 вересня, 25 грудня, 25 березня, на день народження Св. Яна Хрестителя. В оренду Балиці був відданий ще й подушний податок із обов'язком сплати щорік воєводі 600 зол. пол.⁵⁴

Маючи матеріальні можливості і будучи обізнаними щодо ринку нерухомості у місті, а також маючи доступ до інформації щодо можливих продавців нерухомого майна, магістратські урядники вважалися потенційними його покупцями. Активне скуповування ними нерухомості в Києві (будинків, городів, незабудованих ділянок — «пляців», дворів, торгових лавок — «комор крамних», ґрунтів) тривало як у XVI, так і в першій половині XVII ст.

Члени Київського магістрату мали право на володіння земельними маєтками на таких же підставах, що й бояри-шляхта у Великому князівстві Литовському⁵⁵, що, загалом, було характерним явищем для країн Центрально-Східної Європи XV — першої половини XVII ст.⁵⁶ Декотрі з урядників стали землевласни-

⁴⁹ ЦДДАУК. — Ф. 11, оп. 1, спр. 7. — Арк. 1388–1389.

⁵⁰ ЦДДАУК. — Ф. 221, оп. 1, спр. 570.

⁵¹ Очевидно, це був Єсько Черевчей, який на той час виконував функції бурмистра (ЦДДАУК. — Ф. 62, оп. 1, спр. 3. — Арк. 21).

⁵² РДАДА. — Ф. 389, оп. 1, спр. 563. — Арк. 56; Торгівля на Україні XIV — середина XVII ст. Волинь і Наддніпрянщина / Упор. В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко. К., 1990. — С. 81.

⁵³ AGAD. — Archiwum Zamoyskich. — Sygn. 337, к. 5–6.

⁵⁴ AGAD. — Archiwum Zamoyskich. — Sygn. 289, к. 43–44.

⁵⁵ Дружчыц Василь. Магістраты у беларуских местах з майдеборскім правом у XV–XVIII ст. // Запискі адзелу гуманітарных навук. — Кн. 8. Працы клясы гісторыі. — Менск, 1929. — С. 387–388.

⁵⁶ Озолин А. И. Землевладение королевских городов Чехии в XIV — начале XV вв. // Средневековый город. — Вып. 5. — Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1978. — С. 51–61; та ін.

ками, придбавши села у шляхтичів і отримуючи так само, як і інша шляхта, прибутки від цієї нерухомості: 1562 р. Андрій Кошколдейович придбав у київського зем'янина Григорія Дублянського село Стару Басань і містечко Биків⁵⁷; 1579 р. Василь Іванович Кривкович за 200 кіп литовських грошей купив у Гордія Немировича та Потія Станіславовича Суринів, співвласників, с. Юр'євичі над рр. Гатною і Юр'івкою⁵⁸; впродовж 80-х рр. XVI ст. — початку XVII ст. Василь Ходика став власником одинадцятьох сіл: Старої Басані, Шульжинців, Креничів, Маркова, Юр'євичів, Павлова, Максимова, Брегинців, Кулажина, Карпилівки, Воронкова; двох містечок: Нової Басані й Бикова, а також чотирьох сіл та маєностей, відданих йому під заставу: Варевич, Рижок, Бугаївки, Давидкович у Київському повіті⁵⁹.

Дехто з урядників отримував доходи від зайнять лихварством. Серед них найбільш відомими були брати Севастиян і Самійло Андрійовичі та Василь Ходика, які позичали міщанам гроші під певні відсотки. Боржниками бурмиистра Севастияна Андрійовича була київська міщанська родина Сави Андрійовича, який заборгувавши 45 кіп гр. лит. змушений був заставити йому свій будинок (1597)⁶⁰; могилівські міщани: Зенько Іванович Горелкович, взявши в борг 50 кіп гр. лит. (1616)⁶¹; Оксинія Яцьковая, позичивши 90 кіп гр. лит.⁶²; Самійло Андрієвич, будучи радцею, 1615 р. позичив

30 кіп гр. лит. могилівському жителю Максиму Микитиничу⁶³, а наступного року — Богдану Лук'яновичу — 58 кіп гр.⁶⁴, 1616 р. могилівські міщани Кузьма й Устим Отрошковичі та Олексій Ширкович позичили у Івана Євсейовича, майбутнього київського в'їта, 50 кіп гр. лит.⁶⁵ Якщо Андрійовичі, будучи купцями, позичали гроші жителям Могильова, де вони мали певні торгові інтереси, то київський радця Василь Ходика намагався давати в борг значні суми грошей відомим міським урядникам та впливовим особам як міщанського, так і шляхетського походження, купуючи в такий спосіб вплив і владу в місті, про що він на схилі свого життя зазначив у тестаменті. Серед його боржників були: Остап Скриль (450 кіп гр. лит.), Матвій Мачоха (385 кіп гр. лит.), Григорій Лойкович та його син Давид (224 копи гр. лит.), Степан Кривкович (228 кіп гр. лит.), Данило та Григорій Динки (120 кіп гр. лит.), Григорій і Василь Динки (113 кіп гр. лит.), Андрій Козека (100 кіп гр. лит.), Карп Васильович Бихавський (60 кіп гр. лит.), Мануйло Скочко (68 кіп гр. лит.), Матіяш Онопрійович (150 кіп гр. лит.) та ін.⁶⁶

Правовий статус міських урядників

Впродовж XVI ст. змінювався правовий статус міських урядників. Окремим привілеєм короля Стефана Баторія від 24 листопада 1582 р., виданому у Варшаві на вальному коронному сеймі,

⁵⁷ РДАДА. — Ф. 1473, оп. 1, спр. 584.

⁵⁸ НБУВ. — ІР. — Ф. 5. — № 933.

⁵⁹ РДАДА. — Ф. 1473, оп. 1, спр. 646.

⁶⁰ НГАБ. — Ф. 1817, оп. 1, спр. 5. — Арк. 312 зв. — 313.

⁶¹ Там само. — Арк. 243–243 зв.

⁶² Там само. — Арк. 330 зв. — 331.

⁶³ Там само. — Арк. 169 зв.

⁶⁴ Там само. — Арк. 627 зв. — 628.

⁶⁵ Там само. — Арк. 261–261 зв.

⁶⁶ РДАДА. — Ф. 1473, оп. 1, спр. 646.

урядників Київського магістрату було урівнено у сплаті штрафів (головщини — 100 кіп грошів литовських і нав'язки — від 20 до 50 кіп гр. лит.) зі шляхтою, «яко людей украинных и якотых, которые се службою рыцерскою военною забавляют»⁶⁷. Цей привілей був підтверджений листом короля Сигізмунда III від 10 квітня 1589 р.⁶⁸ Подібні привілеї на зрівняння в правах зі шляхтою мали міські урядники деяких значних міст Корони Польської і Великого князівства Литовського. Так, 1538 р. члени львівської ради набули титул «*Specabilis et famatus Dominus*», що проіснував до 1662 р. Весь Віленський магістрат на Гродненському сеймі 15 червня 1568 р. був нобілітований і його членам та їхнім нащадкам було надано шляхетство. На підставі цього привілею члени магістрату — війт, бурмистри, радці, лавники та писарі, які походили з шляхетського стану, не втрачали шляхетства, коли займали посади в міському уряді. Тоді, як особи, що ставали міськими урядниками і походили із неупривілейованого стану, набували шляхетство з правом його передачі у спадок за умови, що вони не будуть займатися торгівлею та ремеслом⁶⁹.

Нобілітація була життєвим ідеалом майже кожного міщанина, означала підвищення й ріст не тільки суспільний, але й культурний, була умовою без якої

неможливо було набути високої поваги в очах власних і в очах інших людей⁷⁰. Не зважаючи на створення шляхтою міцних бар'єрів, суспільна мобільність впродовж XVI–XVII ст. у Речі Посполитій була значною. Попри те, що набуття офіційної нобілітації не було легким — своє рішення про це мав прийняти сейм, однак, деяким мешканцям, зокрема Кракова, Львова і Гданська вдавалося подолати будь-які перешкоди і здобути жаданий документ, нерідко витративши на це значні кошти⁷¹. І хоча бажання отримати нобілітацію набуло значного поширення серед міщан, її надання не могло стати масовим явищем, а після 1578 р. кількість легальних нобілітацій різко зменшилася⁷². Натомість зросла кількість випадків незаконного набуття шляхетства. Для дуже амбітних міщан не залишалось нічого іншого, як проникати до шляхетського стану «тильними дверима», нелегально — прецедент розповсюджений і злостиво затаврований В. Некандою Трепкою у його відомій книзі, де викрито 2500 імен «фальшивої шляхти», більшість якої походила з міщанського стану⁷³.

Власне, дещо подібні явища відбувалися і в Києві. Так, займаючись судовими махінаціями та користуючись своїм службовим становищем, київський радця Василь Ходика накопичив значне майно і став багатим землевласником,

⁶⁷ НБУВ. — IP. — ДА/517 Л. — Арк. 248–249.

⁶⁸ Там само.

⁶⁹ Дружчыц В. Магистраты у белоруских местах з майдеборским правом... — С. 390.

⁷⁰ Bogucka M. Miejsce mieszczanina w społeczeństwie szlacheckim: atrakcyjność wzorców życia szlacheckiego w Polsce XVII wieku // *Spółczeństwo staropolskie*. — Т. 1. — Warszawa, 1976. — С. 191.

⁷¹ Пташник J. Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce... — С. 372–373; Deresiewicz J. Zmiany w strukturze społecznej miast pod koniec istnienia Rzeczypospolitej szlacheckiej w zwierniadle przyjęć do prawa miejskiego // *Кварталник Историчны*. — 1956. — № 3–4; Opas T. Z problemów awansu społecznego mieszczan w XVI i XVII w. O przenikaniu do stanu szlacheckiego i duchownego // *Przegląd Историчны*. — 1974. — № 3.

⁷² Bardach J., Kaczmarczyk Z., Leśnodorski B. Historia państwa i prawa Polski. — Т. II. — Warszawa, 1966. — С. 215.

⁷³ Nekanda Treпка Walerian. Liber generetionis plebeanorum (Liber chamorum) / Wyd. W. Dworzaczek, J. Bartyś, Z. Kuchowicz. — Wrocław, 1958.

що надало йому можливість набути шляхетство. Королівським привілеєм від 27 березня 1589 р. на вальному коронному сеймі у Варшаві київських жителів Василя Ходику-Кобизевича та його брата Федора, майбутнього війта, було визнано шляхтичами за військові заслуги під час московсько-польської кампанії 1578–1581 рр., участь в якій, насправді, як свідчать джерела, вони не брали. Для «оздоби шляхетської» їм дозволялося вживати герб: «підкови і три ромби на червоному полі», «на сеймиках, на роках земських і гродських бути і всіляких прав, привілеїв, вольностей, прерогатив шляхетських уживати»⁷⁴. 17 листопада 1609 р. В. Ходика-Креницький отримав привілей на київське скарбництво — титул земського урядника⁷⁵. Набувши шляхетство, він ще тривалий час не полишав зайняття торгівлею. Цей факт, а також обставини незаконного набуття ним деякої нерухомості стали відомими його сусідам — шляхті, яка із заздрістю дивилася на блискавично нажите ним багатство і з ворожістю ставилася до нього самого. На схилі свого життя він опинився об'єктом зазіхань з боку Яна Аксака, Юрія Рожиновського, Януша Острозького, Михайла та Костянтина Ратомських, які намагалися довести незаконне шляхетське походження В. Хо-

дики-Креницького й відібрати його маєтності⁷⁶. 10 лютого 1610 р. він змушений був взяти лист-свідчення від Київського магістрату про те, що не займається торгівлею⁷⁷ та до кінця життя відстоювати свої інтереси в різних судових інстанціях.

Більшість із відомих київських міських урядників нарівні зі шляхтою вживали шляхетські герби, які були розповсюджені в Речі Посполитій серед польської шляхти, й користувалися сигналами із зображеннями цих гербів з певними відмінами: Яцько Балака та його сини Михайло, Созон — гербом «Абданк»⁷⁸, Самійло Андрійович та його син Богдан Самойлович — «Шеліга»⁷⁹, Богдан Сомкович, Філон Шершневич та Леонтій Стефанович — «Тарнава»⁸⁰, Матвій Мачоха — «Косчеша»⁸¹, Фірс Іванович — «Древиця»⁸², Василь Хурсевич — «Огоньчик»⁸³, Артем Конашкович «Свеньчиц»⁸⁴, Фір'ян Іванович — «Леліва»⁸⁵, Іван Сказка — «Остоя»⁸⁶. Матвій, Яцько та Григорій Черевчеї користувалися власними гербами на зразок свастики із зазначенням початкових літер своїх імен: «МТ», «ЯЦК», «ГРИ»⁸⁷. Власним гербовим знаком користувався і Онисим Ходкович також із зазначенням вгорі лігатури — початкових літер свого імені: «ОНС»⁸⁸.

⁷⁴ РДАДА. — Ф. 1473, оп. 1, спр. 583.

⁷⁵ Biblioteka Kórnicka PAN. — Rkps 323, k. 1–1 v.

⁷⁶ РДАДА. — Ф. 1473, оп. 1, спр. 627, 629, 631, 637, 640, 642, 643, 645, 647, 648.

⁷⁷ РДАДА. — Ф. 1473, оп. 1, спр. 635.

⁷⁸ ЦДДАУК. — Ф. 62, оп. 1, спр. 3. — Арк. 34 зв.

⁷⁹ Там само. — Арк. 34 зв.

⁸⁰ Там само. — Арк. 29 зв., 34 зв.; НБУВ. — ІР. — ДА/517 Л. — Арк. 174 зв.

⁸¹ ЦДДАУК. — Ф. 62, оп. 1, спр. 3. — Арк. 29 зв.

⁸² НБУВ. — ІР. — ДА/517 Л. — Арк. 212 зв., 235.

⁸³ Там само. — Арк. 212 зв.

⁸⁴ Там само. — Арк. 235.

⁸⁵ Там само. — Арк. 235.

⁸⁶ ЦДДАУК. — Ф. 62, оп. 1, спр. 3. — Арк. 24 зв.

⁸⁷ Там само. — Арк. 21, 24, 25 зв.

⁸⁸ НБУВ. — ІР. — ДА/517 Л. — Арк. 235; ЦДДАУК. — Ф. 62, оп. 1, спр. 3. — Арк. 24, 25 зв.

Нерідким явищем у тогочасному суспільстві були шлюби поміж заможними міщанами й шляхтою, осілою в місті. Так, В. Ходика-Креницький майже всіх своїх дочок видав заміж за шляхтичів: Людмилу за Якова Кірдея Лемеша; Тетяну за Івана Путятю; Настасію вперше за Івана Левоновича, вдруге за Василя Шаулу, втретє за Семена Нападовського; Федору за Філона Богушевича-Глібовського; Олену за Івана Драбовича-Оздилівського; Богдану вперше за Семена Онисковича, вдруге за Кирика Солтана⁸⁹. Федір Черевчей пошлюбив дочку шляхтича Яцька Головинського Федору, по якій взяв у посаг 400 кіп гр. лит.⁹⁰, а його родичка Полонія Черевчєївна вийшла заміж за Станіслава Вигуру, київського городничого⁹¹. Онуку вїйта Яцька Балики, дочку бурмістра Федора Митковича — Богдану пошлюбив Олександр Хованський⁹², а іншу — Люцію — князь Семен Лико⁹³.

Досить розповсюдженим і звиклим явищем серед київської міщанської верхівки було зав'язування шлюбних стосунків у межах свого кола — т. зв. «непотизм», що призводило до зосередження міської влади в руках обмеженої групи міщан, нащадкам і родичам яких в такий спосіб полегшувався доступ до посад в органах міського самоврядування. Прикладом тому можуть бути наступні шлюби: Матвій Черевчей — Вася Семенівна Мелешковичівна; Устим ФіцКобизевич — Галшка Кошколдіївна, друга дружина — Вася Федорівна Позняковна; Федір Миткович — Федора Яцьковна Баличанка; Ігнатій Маликович — Олена Митковичівна; Василь Ходика — Єфросинія Митковичівна; Данило Жол-

нер — Федора Ходикина; Стефан Кривкович — Матрона Самойлівна; Іван Яковович — Настасія Степанівна Мелешковна; Кирило Пинчукович — Вася Себастьяновна (дочка С. Андрійовича, сестра Войтеха Сомковича).

* * *

Таким чином, остаточне оформлення організації та структури Київського міського уряду, який отримав назву «магістрат» і складався з двох колегій — ради та лави, підпорядкованих вїйтові, припало на кінець XVI ст. На середину XVII ст. загальна чисельність членів Київського магістрату складала 18 осіб. Каденція міських урядників тривала один рік. Термін виборів був сталим і припадав на середину Великого посту. Щорік за участю всього магістрату і представників від посполства обирався діючий уряд — «рочні» бурмістр, 3 радці, 3 лавники. Решта урядників складали «Стару раду» з правом дорадчого голосу, при цьому їхній вплив на вибори «Нової ради» був значний. Бурмістри по закінченню терміну перебування на уряді залишали за собою пожиттєво титул «бурмістрів Старої ради» з правом переобрання в «рочні», що було однією з характерних особливостей організації Київського магістрату.

Київські міські урядники були в основному місцевого походження, православного віросповідання. Забезпечення їх грошовими винагородами, доходними статтями і прибутками було подібним до інших королівських міст Речі Посполитої. Після зрівняння в правах зі шляхтою їхній статус і права були знач-

⁸⁹ РДАДА. — Ф. 1473, оп. 1, спр. 646.

⁹⁰ Biblioteka Jagiełłońska w Krakowie. Oddział rękopisów. — Sygn. 4503, k. 32 v.

⁹¹ НБУВ. — IP. — Ф. 2. — № 20756.

⁹² ЦДАУК. — Ф. 11, оп. 1, спр. 6. — Арк. 375 зв. — 376.

⁹³ ЦДАУК. — Ф. 11, оп. 1, спр. 7. — Арк. 1334 зв.—1335.

но підвищені й розширені, що не відрізняло їх від міських урядників інших головних міст держави.

В Києві, як і в більшості значних королівських міст Речі Посполитої, відбувалися процеси олігархізації влади. Поступово сформувалися кілька заможних впливових родин, які перебрали всі важелі у міському управлінні в свої руки. Для середини і другої половини XVI ст. це були Черевчеї, Мелешковичі, для кінця XVI — першої половини XVII ст. — Балики, Ходики, Конашковичі, Мефедовичі. Київський магістрат, якому належала вся влада в місті (в межах магдебурзької юрисдикції), поповнював свої ряди шляхом кооптації з тієї ж групи міщан, до якої належав сам, не допускаючи до керівних посад інших представників міського населення. Концентрація цієї влади у місті в руках небагатьох, головним чином, заможних міщанських родин, які залишалися на своїх посадах

пожиттєво, призводила нерідко до численних зловживань владою. Найбільш показовою в цьому плані є родина Ходиків, представники якої займали найвищі посади у міському самоврядуванні Києва⁹⁴.

Отже, такі явища як олігархізація влади, непотизм, суспільна винятковість, економічна перевага в місті міської верхівки (до якої, перш за все, належали міські урядники), що були притаманні пізньосередньовічним містам Центрально-Східної Європи⁹⁵, були властиві й Києву. Організація та структура Київського магістрату склалися й сформувалися не тільки під дією магдебурзького права і за взірцем Вільно, а й під впливом місцевих звичаїв, порядків, обставин прикордонного життя, що відрізняло його від аналогічних структур міського управління інших міст Речі Посполитої XVI — першої половини XVII ст.

⁹⁴ Антонович В. Киевские войты Ходьки // *Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори.* — К., 1995. — С. 160–185.

⁹⁵ Roslanowski T. Geneza patrycjatu miejskiego w Europie Zachodniej // *Kwartalnik Historyczny.* — Т. 56. — Warszawa, 1956. — S. 232–251; Samsonowicz H. Uwagi nad średniowiecznym patrycjatem miejskim w Europie // *Przegląd Historyczny.* — Т. 49. — Warszawa, 1958. — S. 574–583; Czaja R. Patrycjat Starego Miasta Torunia i Starego Miasta Elbląga w średniowieczu // *Elity mieszczańskie i szlacheckie Prus Królewskich i Kujaw w XIV–XVIII wieku.* — Toruń, 1995. — S. 13–49.